Qorqudşünaslıq: axtarışlar, aşkarlamalar

Ramazan QAFARLI
Filologiya elmləri doktoru, professor
AMEA Folklor İnstitutu
E-mail: ramazangafarli@anas.az
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-6422-0423
https://doi.org/10.59849/2309-7949.2026.2.3

DƏDƏ QORQUD” VƏ AZƏRBAYCAN NAĞILLARI: MOTİVDƏN MƏDƏNİ YADDAŞA

(*müqayisənin epistemologiyası: oxşarlıqdan struktur-semantik sübuta***)**

Açar sözlər: “Dədə Qorqud” eposu, Azərbaycan xalq nağılları, müqayisəli folklorşünaslıq, epistemologiya, motiv, süjet tipi, narrativ nüvə, struktur-semantik təhlil, janr transformasiyası, mədəni yaddaş, tarixi-genetik əlaqə, folklor metodologiyası.

АННОТАЦИЯ

«ДЕДЕ КОРКУД» И АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ СКАЗКИ: ОТ МОТИВА К КУЛЬТУРНОЙ ПАМЯТИ (эпистемология сравнения: от сходства к структурно-семантическому доказательству)

В статье сопоставление эпоса «Деде Коркуд» с азербайджанскими народными сказками рассматривается в контексте эпистемологического развития сравнительной фольклористики. Основная цель исследования заключается в определении теоретико-методологических принципов перехода от выявления сходства мотивов, персонажей и сюжетов в различных фольклорных текстах к обоснованию их функционального, структурно-семантического и историко-культурного статуса. В сравнительном анализе используются историко-географический метод, система указателей типов сказок Аарне–Томпсона–Утера (ATU), указатель мотивов Стиса Томпсона, функциональная морфология Владимира Проппа, структурный подход Алана Дандеса и структурно-семантический метод Брониславы Кербелите. Рассматриваются исследовательские возможности и ограничения этих методологических направлений, обосновывается необходимость разграничения аналитических единиц при сопоставлении фольклорных текстов. Определяются соотношения понятий сюжета, сюжетного типа, мотива, функции, мотивемы, элементарного сюжета и нарративного ядра. Нарративное ядро предлагается рассматривать как минимальную единицу сравнительного анализа, сохраняющую основное причинно-функциональное отношение при изменении конкретных персонажей, предметов и событийных деталей в различных текстах и жанрах. Применение данного понятия позволяет точнее классифицировать параллели, связанные с необычным рождением, сверхъестественным противником, испытанием героя, родственными отношениями и образами помощников. Подчёркивается, что мотивное сходство само по себе не доказывает историко-генетической связи между текстами. Для обоснования подобной гипотезы необходимо комплексно учитывать функциональное соответствие, структурную специфичность, семантическую трансформацию, жанровые особенности, хронологию, географию распространения и признаки межтекстовых связей. В заключение предлагается модель структурно-семантического анализа сопоставления эпоса «Деде Коркуд» с азербайджанскими народными сказками, объединяющая различные методологические подходы и ориентированная на переход от наблюдаемого сходства к проверяемому научному доказательству.

Ключевые слова: эпос «Деде Коркуд», азербайджанские народные сказки, сравнительная фольклористика, эпистемология, мотив, сюжетный тип, нарративное ядро, струк-

турно-семантический анализ, жанровая трансформация, культурная память, историко-генетическая связь, методология фольклористики.

ABSTRACT

DEDE KORKUT AND AZERBAIJANI FOLKTALES: FROM MOTIF TO CULTURAL MEMORY (The Epistemology of Comparison: From Similarity to Structural-Semantic Evidence)

The article examines the comparison of the *Epic of Dede Korkut* and Azerbaijani folktales within the context of the epistemological development of comparative folkloristics. Its primary objective is to establish the theoretical and methodological principles governing the transition from identifying similarities in motifs, characters, and plots across folklore texts to substantiating their functional, structural-semantic, and historical-cultural status. The study draws on the historical-geographical method, the Aarne–Thompson–Uther (ATU) tale-type classification system, Stith Thompson's motif index, Vladimir Propp's functional morphology, Alan Dundes's structural approach, and Bronislava Kerbelytė's structural-semantic method. The analytical possibilities and limitations of these approaches are examined, and the need to distinguish between units of analysis in comparative folklore research is substantiated. The relationships among plot, tale type, motif, function, motifeme, elementary plot, and narrative kernel are clarified. The narrative kernel is proposed as a minimal unit of comparison that preserves a fundamental causal-functional relationship even when particular characters, objects, and event details vary across texts and genres. This concept enables a more precise classification of parallels involving extraordinary birth, supernatural adversaries, heroic trials, kinship relations, and helper figures. The article emphasizes that motif similarity alone does not establish a historical or genetic relationship between texts. Such a hypothesis requires the integrated assessment of functional correspondence, structural specificity, semantic transformation, genre characteristics, chronology, geographical distribution, and evidence of intertextual connections. The study ultimately proposes a structural-semantic model for comparing the *Epic of Dede Korkut* with Azerbaijani folktales. By combining complementary methodological approaches, this model seeks to move comparative analysis beyond the mere observation of similarities towards testable and evidence-based scholarly conclusions.

Keywords: *Epic of Dede Korkut*, Azerbaijani folktales, comparative folkloristics, epistemology, motif, tale type, narrative kernel, structural-semantic analysis, genre transformation, cultural memory, historical-genetic relationship, folklore methodology.

Müqayisəli folklorşünaslığın epistemoloji təkamülü: oxşarlıqdan sübuta

Müqayisə folklorşünaslığın ən qədim və eyni zamanda ən problemli idrak vasitələrindən biridir. Müxtəlif xalqların nağıllarında, miflərində, dastanlarında və əfsanələrində oxşar süjetlərin, obrazların və motivlərin mövcudluğunun müəyyənləşdirilməsi folklorşünaslığın elmi təşəkkülünün ilkin mərhələlərindən etibarən tədqiqatçıları iki əsas sualla qarşılaşdırmışdır: nə üçün bu mətnlər bir-birinə bənzəyir və həmin oxşarlıq hansı tarixi-mədəni münasibəti ifadə edir? Birinci sual müşahidə, ikincisi isə izah problemidir. Müqayisəli folklorşünaslığın epistemoloji tarixi əslində məhz bu iki səviyyə arasındakı məsafənin getdikcə daha dəqiq müəyyənləşdirilməsi tarixidir.

"Dədə Qorqud" eposu ilə Azərbaycan xalq nağıllarının müqayisəsi də eyni problemi yenidən aktuallaşdırır. Eyni və ya yaxın doğuluş motivinin, fövqəltəbii düşmənin, qəhrəman sınağının, qohumluq strukturunun və yardımçı obrazların hər iki korpusda görünməsi vacib empirik faktdır. Lakin belə paralellərin sadalanması ilə onların tipoloji, intertekstual və ya genetik statusunun müəyyənləşdirilməsi eyni elmi əməliyyat deyildir. Təqdim edilmiş ilkin materialda bu fərq açıq şəkildə göstərilir: oxşarlığın aşkar edilməsi tədqiqatın sonu deyil; paralelin elmi nəticəyə

çevrilməsi üçün onun kod, funksiya, struktur, semantika, transformasiya və sübut dərəcəsi üzrə yoxlanılması tələb olunur. Bu baxımdan hazırkı fəslin başlanğıc tezisi belədir: Müqayisəli folklorşünaslığın elmi inkişafı "oxşar mətnlər tapmaq"dan "oxşarlığın hansı növ əlaqəni hansı sübut dərəcəsində əsaslandırdığını müəyyənləşdirmək" mərhələsinə doğru hərəkət etmişdir.

Romantik müqayisədən tarixi mənşə probleminə. XIX əsr folklor və mifologiya araşdırmalarında mətnlərarası oxşarlıqlar çox vaxt xalq və dil tarixinin daha qədim qatlarının göstəricisi kimi qəbul edilirdi. Grimm qardaşlarının müqayisəli dilçilik və mifologiya ilə bağlı araşdırmalarında, eləcə də sonrakı folklor nəzəriyyələrində oxşar süjet və mifoloji obrazlardan tarixi qohumluq haqqında nəticə çıxarmaq geniş yayılmışdı. Lakin həmin dövrün əsas metodoloji problemi müqayisənin empirik korpusunun və əlaqəni ölçən sabit prosedurun yetərincə formalaşmaması idi.

Sonrakı mərhələdə mənşə haqqında iri və ümumi nəzəriyyələr – məsələn, nağılların müəyyən vahid coğrafi mərkəzdən yayılması kimi modellər ayrıca variantların sistemli öyrənilməsi ilə sınağa çəkilməyə başlandı. Burada müqayisəli folklorşünaslığın epistemologiyasında mühüm dəyişiklik baş verdi: ümumi oxşarlıqdan konkret variantlara keçid. Artıq sual: "iki xalqda eyni nağıl var" deyil, "bu nağılın hansı variantları, hansı tarixdə, hansı coğrafiyada və hansı element dəyişiklikləri ilə qeydə alınmışdır?" şəklini alırdı. Bu dönüş sonradan "Finlandiya məktəbi", "tarixi-coğrafi metod" və ya "geographical-historical method" adlandırılan istiqamətdə sistemləşdirildi.

Tarixi-coğrafi məktəb: variantı sübut vahidinə çevirmək. Tarixi-coğrafi metodun əsas epistemoloji yeniliyi folklor mətninin mənşəyini ümumi mədəni analogiyadan deyil, variantların müqayisəsindən çıxarmağa çalışması idi. Julius Krohnla başlanan, Kaarle Krohn tərəfindən sistemləşdirilən bu istiqamətdə tədqiqatçı mümkün qədər çox variant toplamalı, onları elementlər üzrə müqayisə etməli, qeydəalma məkanını və tarixini nəzərə almalı, yalnız bundan sonra ilkin forma, yaranma arealı və yayılma istiqaməti barədə nəticəyə gəlməli idi [1].

Kaarle Krohnun sonradan ingilis dilində *Folklore methodology* adı ilə çap edilmiş metodoloji sistemində variantların əvvəlcə toplanması və coğrafi qruplaşdırılması, sonra isə əlamətlər üzrə sistemli şəkildə təhlil edilməsi xüsusi yer tutur. Əsərin "Procedure of analysis" hissəsində əsas formanın və lokal formaların müəyyənləşdirilməsinin variantların "feature by feature" müqayisəsi vasitəsilə aparılması nəzərdə tutulur. Mənşə və yayılma məsələsinə isə yalnız ilkin formanın mümkün qədər dəqiq rekonstruksiyasından sonra keçilməsi tələb edilir.

Burada diqqətəlayiq metodoloji prinsip artıq görünür: mənşə nəticəsi müqayisənin əvvəlində deyil, variant analizindən sonra gəlməlidir. Bu prinsip hazırkı monoqrafiyanın "mənbə müqayisənin başlanğıc fərziyyəsi deyil" tezisi ilə tarixi baxımdan səsləşsə də, bizim model tarixi-coğrafi məktəbin monogenetik və "Urform" rekonstruksiyasına əsaslanan bütün nəzəri şərtlərini qəbul etmir.

Tarixi-coğrafi metod folklorşünaslığın elmiləşməsində mühüm rol oynadı, çünki:

- korpus tələb etdi;
- variantı əhəmiyyətli etdi;

- coğrafiyanı dəlilə çevirdi;
- xronologiyanı müqayisəyə daxil etdi;
- "mənşə" haqqında iddianı material üzərində yoxlamağa çalışdı.

Eyni zamanda onun epistemoloji məhdudiyyəti də tədricən üzə çıxdı. Şifahi ənənənin variantlı təbiəti həmişə vahid ilkin formaya doğru geriyə rekonstruksiya edilə bilmirdi; müxtəlif mətnlərin bir motiv və ya əlamət əsasında eyni tipə daxil edilməsi də qeyri-dəqiq nəticələr yarada bilirdi. Yuratə Şlekonite 2025-ci ildə bu metodun XX əsrin əvvəllərində nağılşünaslıqda geniş tətbiq edildiyini, motivlərin məkan və zamana görə xəritələşdirilərək mənşə, yayılma istiqaməti və arxaik forma axtarıldığını, lakin materialın qeyri-bərabərliyi və tipin bəzən ayrı motivə əsasən müəyyənləşdirilməsinin metodoloji çətinliklər yaratdığını vurğulayır.

Beləliklə, müqayisəli folklorşünaslıqda ilk böyük epistemoloji mərhələni belə formulə etmək olar: Oxşarlıq → variantların toplanması → coğrafi-xronoloji müqayisə → ilkin forma və transmissiya hipotezi. Bu, "oxşarlıq = mənşə" modelindən artıq daha elmi idi, lakin hələ mətnin daxili funksional və semantik quruluşunu kifayət qədər nəzərə almırdı.

Aarne: müqayisədən təsnifata. Antti Aarnenin 1910-cu ildə *Folklore Fellows' Communications* seriyasının 3-cü nömrəsi kimi nəşr etdirdiyi *Verzeichnis der Märchentypen – Nağıl tiplərinin göstəricisi* müqayisəli nağılşünaslıq tarixində yeni mərhələ yaratdı. Nəşr X + 66 səhifədən ibarət idi. 1913-cü ildə Aarne *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung* – müqayisəli nağıl tədqiqatına metodoloji rəhbərliyi FFC 13 kimi çap etdirdi [2]. FFC-nin rəsmi kataloqu bu nəşrlərin həm tarixini, həm də biblioqrafik həcmini təsdiqləyir.

Aarne sisteminin epistemoloji əhəmiyyəti nağıl oxşarlığını təsadüfi müşahidədən tipoloji koordinata çevirməsində idi. Artıq tədqiqatçı: "bu iki mətn oxşardır" deməklə kifayətlənmir, onların müəyyən beynəlxalq süjet tipinin variantları olub-olmadığını müəyyənləşdirə bilirdi. Bu, mühüm elmi standartlaşdırma idi. Lakin həmin standartlaşdırmanın özü yeni problem doğurdu: tip nə qədər real narrativ vahiddir? Əgər bir mətn bir neçə tipin elementlərini birləşdirirsə necə? Əgər regional variant tip təsvirindən kəskin şəkildə fərqlənirsə, nə edilməlidir? Əgər iki mətn yalnız bir motivə görə oxşardırsa, onları eyni süjet ailəsinə daxil etmək mümkündürmü? Bu suallar sonrakı yüzillikdə müqayisəli folklorşünaslığın əsas epistemoloji problemlərindən birinə çevrildi.

Thompson: tipologiyanın genişlənməsi və motivin ayrıca identifikasiyası. Stith Thompson Aarnenin kataloqunu 1928 və 1961-ci illərdə iki dəfə yenidən işləyərək genişləndirdi. Hans-Jörg Utherin ATU kataloqunun 2024 nəşrində saxlanılan tarixi girişində Aarne sisteminin Thompson tərəfindən məhz 1928 və 1961-ci illərdə genişləndirildiyi və Avropadan Hindistanadək daha geniş narrativ materialı əhatə etməyə çalışdığı göstərilir [3].

Thompsonun ikinci böyük xidməti *Motif-Index of Folk-Literature* idi. Bununla süjet tipi ilə ayrıca narrativ element arasında metodoloji fərq daha görünən oldu. Bu fərq müqayisəli tədqiqat üçün həlledicidir. Süjet tipi bütöv və ya geniş narrativ kompozisiyaya aiddir. Motiv həmin kompozisiyada müxtəlif mətnlərdə təkrarlana bilən daha kiçik elementdir. Beləliklə, müqayisə iki müxtəlif səviyyəyə ayrıldı: *type comparison və motif comparison*. Lakin bu mərhələdə yeni epistemo-

loji problem meydana çıxdı. Motiv müəyyən edildikdən sonra onun mətndə nə etdiyi hələ açıqlanmırdı. Məsələn: birgözlü nəhəng motivdir; lakin həmin nəhəng qəhrəmanın təsadüfi macəra maneəsidir; toplum üçün kollektiv təhlükədir; tabu pozuntusunun nəticəsidir; mədəni/vəhşi sərhədinin işarəsidir – bunları motiv kodunun özü izah etmir. Məhz burada təsnifatın izaha çevrilməsi üçün yeni mərhələ tələb olunurdu.

Propp: "nə var?" sualından "nə edir?" sualına. Vladimir Proppun 1928-ci ildə rus dilində nəşr edilən, dünya folklorşünaslığında isə xüsusilə 1958 və 1968-ci il ingilis nəşrlərindən sonra geniş təsir göstərən *Morphology of the Folktale* əsəri müqayisənin epistemoloji predmetini dəyişdirdi. Proppun əsas metodoloji addımı personajın kimliyini onun funksiyasından ayırması idi. 1968-ci il nəşrinin 21-ci səhifəsində Propp funksiyanı personajın hərəkətinin hadisələrin gedişi üçün əhəmiyyəti baxımından müəyyənləşdirir. Həmin səhifədə funksiyaların onları kimin və necə yerinə yetirməsindən asılı olmayaraq, nağılın sabit komponentləri olması prinsipi də formulə edilir [4]. Bu, müqayisəli folklorşünaslığın epistemologiyasında fundamental dəyişiklik idi: obraz oxşarlığından funksional oxşarlığa keçid. Məsələn, iki mətndə "qoca"nın mövcudluğu artıq əsas müqayisə nəticəsi deyil. Əsas sual: qoca nə edir? olur. Eyni obraz iki müxtəlif funksiya daşıya bilər. Fərqli obrazlar isə eyni funksiyanı yerinə yetirə bilər. Bu baxımdan Propp müqayisəni daha abstrakt səviyyəyə qaldırdı və folklorşünaslığa mühüm epistemoloji dərs verdi: zahiri eynilik struktur eyniliyi demək deyil; zahiri fərqlilik də funksional eyniliyi istisna etmir. Bu prinsip "Dədə Qorqud"la Azərbaycan nağıllarının müqayisəsi üçün xüsusilə əhəmiyyətlidir.

Dədə Qorqudu nağıldakı "nurani qoca" ilə yalnız obraz səviyyəsində tutuşdurmaq kifayət deyil. Əsas məsələ onun yardım, mediatorluq, advermə, legitimləşdirmə, ritual söz, kollektiv yaddaş funksiyalarından hansının nağıl köməkçisinin funksiyası ilə uyğun olub-olmadığını müəyyənləşdirməkdir. Beləliklə, Proppdan sonra müqayisə belə dəyişir: motiv → funksiya.

Dandes: funksiyadan struktur münasibətinə. Alan Dandes Proppun metodunu başqa folklor korpusuna tətbiq etməklə və "motifeme" kimi daha abstrakt vahidlərdən istifadə etməklə struktur müqayisəsinin imkanlarını genişləndirdi. Onun *The Morphology of North American Indian Folktales* əsəri 1964-cü ildə FF Communications 195 kimi nəşr olunmuşdur [5].

Slekontenin metodologiya tarixçəsində də Dandes Proppun funksional yanaşmasını inkişaf etdirən, narrativ strukturun daha sərbəst interpretasiyasına imkan verən "motifeme" vahidini fərqləndirən tədqiqatçı kimi təqdim edilir. Burada müqayisənin epistemoloji predmeti yenidən dəyişir: "eyni motiv varmı?", "eyni funksiya varmı?", "funksiyalar hansı münasibət sistemini yaradır?" Məsələn: çatışmazlıq ↔ aradanqaldırma; ayrılıq ↔ bərpa; qadağa ↔ pozuntu; təhlükə ↔ təhlükənin ləğvi kimi münasibətlər konkret personaj və əşyalardan daha sabit ola bilər. Bu səviyyədə "Dədə Qorqud"la nağıl arasında zahiri süjet fərqinin arxasında daha dərin struktur paraleli aşkarlamaq mümkündür. Lakin burada da mühüm epistemoloji məhdudiyyət yaranır: struktur oxşarlığı tarixi transmissiya demək deyildir.

Tompson motivoloji identifikasiya, Propp funksional təhlil, Dandes struktur əlaqə, Lotman isə mədəni-semiotik yenidənmənalandırma üçün istifadə edilməli, "oxşarlıq = genetik əlaqə" yanlışlığından qaçılmalıdır.

Strukturizmin epistemoloji qazancı və həddi. Propp-Dandes xəttinin əsas elmi qazancı müqayisənin səthdən dərin struktura keçirilməsidir. Əvvəl: obraz ↔ obraz müqayisə edilirdisə, sonra: hərəkət ↔ funksiya ↔ struktur mövqe müqayisə olunmağa başladı. Lakin strukturist metodun özü də bütün tədqiqat suallarına cavab vermirdi.

İki mətn eyni çatışmazlıq → hərəkət → bərpa strukturuna malik ola bilər. Amma birində bu, fərdi maddi çatışmazlığın aradan qaldırılması, digərində nəsil və sosial legitimliyin bərpası mənasını daşıya bilər. Deməli, strukturdan sonra semantika məsələsi meydana çıxır. Məhz bu nöqtədə müqayisəli folklorşünaslıq "eyni struktur"un belə "eyni məna" demək olmadığını qəbul etməyə məcbur olur.

Bronislava Kerbelyte*: strukturla semantikanın yenidən birləşdirilməsi.* Bronislava Kerbelytėnin struktur-semantik metodu müqayisəli nağılşünaslığın bu problemindən doğan mühüm metodoloji yeniliklərdən biridir.

Yuratə Şlekonitenin 2025-ci il araşdırmasına görə Kerbelytė həm Aarne-Tompson kataloqunun, həm də Proppun xətti funksional sxeminin böyük real korpusların təsnifində yaratdığı çətinlikləri müşahidə etmişdi. Aarne-Thompson sistemində bir çox mətnlər tip təsvirlərinə yalnız qismən uyğun gəlir, Proppun ümumi xətti funksional ardıcıllığı isə real nağıl strukturunun hər zaman xətti olmamasını tam əks etdirmirdi.

Kerbelytė bu problemdən çıxış edərək səbəbiyyət və semantik bütövlük əsasında müəyyən edilən *elementary plot* vahidlərini işləyib hazırladı. Onun modelində mətn təkcə xətti ardıcıllıq deyil; struktur vahidlər bir-biri ilə səbəbiyyət əlaqəsi yaradır, bir-birinə daxil ola və "mozaika" təşkil edə bilir.

Təklif etdiyimiz narrativ nüvə anlayışı Kerbelytėnin *elementary plot* termini ilə eyniləşdirilmir. Lakin onların epistemoloji istiqaməti arasında ciddi yaxınlıq vardır: bütöv süjetdən daha kiçik səbəbiyyətli və semantik cəhətdən bağlı narrativ struktura keçid. Bu yaxınlıq "Dədə Qorqud" və nağıl müqayisəsində xüsusilə məhsuldardır. Bütöv boyun bütöv nağılla müqayisəsi əvəzinə: başlanğıc vəziyyəti → hadisə → qarşıdurma → nəticə şəklində ayrılmış nüvələr müqayisə edilə bilər.

Oruc Əliyevin beş paralelinin əslində müxtəlif analitik səviyyələrə aid olduğu göstərilir.

Uther və ATU: təsnifat sisteminin özünütənqidi. Müqayisəli folklorşünaslığın epistemoloji təkamülünü ən aydın göstərən nümunələrdən biri AT/ATU sisteminin öz tarixidir.

Hans-Jörg Uther 2004-cü il ATU nəşrinin girişində Aarne-Thompson sisteminə yönələn əsas tənqidləri ayrıca sadalayır: narrativ ənənənin real həyatdakı çevikliyinin həddindən artıq dəqiq sxemlə ifadə edilməsi, janr və personaj əsasında qeyri-sabit təsnifat, Finlandiya məktəbinin XIX əsr şifahi ənənəsinə həddindən artıq yönəlməsi, Avropadankənar ənənələrin qeyri-bərabər təmsili, bəzi tip təsvirlərinin həddindən artıq qısa və qeyri-dəqiq olması və s. [6].

Daha mühüm olan odur ki, Uther "tale type"i dəyişməz, sərt ölçü vahidi kimi təqdim etmir. 2004 girişinin 16-18-ci səhifələrində tipin çevik, dəyişən və yeni

tematik kompozisiyalara daxil ola bilən vahid olması vurğulanır; motivlə tip arasındakı sərhədin həmişə tam dəqiq olmadığı, tip təsvirinin isə struktur variasiyanı göstərə bilsə də, konkret mətnin mənasını və funksiyasını tam vermədiyi bildirilir.

2024-cü il yenilənmiş nəşrdə bu refleksivlik daha da artır. Uther açıq şəkildə qeyd edir ki, ATU bütün variantları əhatə edə bilməz və sistem tarixən əsasən Şimali Avropa materialı üzərində formalaşdığı üçün Afrika, Asiya və Amerika regional sistemlərinin yerli linqvistik və mədəni xüsusiyyətləri daha adekvat əks etdirə biləcəyi hallar vardır. Bu fakt müqayisəli folklorşünaslığın epistemoloji yetkinləşməsini göstərir.

Təsnifat sistemi artıq özünü "folklorun dəyişməz xəritəsi" kimi deyil, analitik alət kimi təqdim edir. Bu fərq əsasdır. ATU: mətnin yerini göstərir; mətnin bütün mənasını müəyyən etmir.

"Tip"dən "dinamik variant"a. Beləliklə, müqayisəli nağılşünaslığın XX-XXI əsr inkişafında mühüm epistemoloji dəyişiklik müşahidə olunur: sabit tip → dinamik variant sistemi. Əvvəlki modellər nağılı ideal tipin daha yaxşı və ya daha pis saxlanılmış variantı kimi görməyə meyilli idi.

Müasir yanaşma isə variasiyanın özünü tədqiqat predmeti hesab edir. Bu baxış "Dədə Qorqud"-Azərbaycan nağılları problemində həlledicidir. Nağıl variantının "Dədə Qorqud"dakı struktura tam uyğun gəlməməsi avtomatik şəkildə əlaqənin olmaması demək deyil. Əksinə, əsas sual: fərq təsadüfi variantlaşmadır, janr transformasiyasıdır, yoxsa tamamilə ayrı tipoloji yaranmanın göstəricisidir? Bu nöqtədə fərq artıq müqayisənin "maneəsi" deyil. Fərq sübutun özünün bir hissəsinə çevrilir.

Rəqəmsal mərhələ: oxşarlıqdan test edilə bilən hipotezə. XXI əsrdə müqayisəli folklorşünaslığın epistemoloji təkamülü korpus və hesablama metodlarının tətbiqi ilə yeni mərhələyə daxil olmuşdur.

Jamshid Tehrani 2013-cü ildə 58 nağıl variantını süjet xüsusiyyətləri üzrə kodlaşdıraraq ATU 333 və ATU 123 arasındakı münasibəti kladistik, Bayesian və filogenetik şəbəkə metodları ilə sınaqdan keçirmişdir. Məqalənin xüsusi əhəmiyyəti ondadır ki, tarixi-coğrafi məktəbin "international type" anlayışı sadəcə qəbul və ya rədd edilmir, empirik xüsusiyyət matrisi əsasında yoxlanılır.[7] Burada müqayisənin epistemoloji modeli yenidən dəyişir: oxşarlıq → təsnifat → struktur xüsusiyyətlərinin kodlaşdırılması → alternativ modellərin test edilməsi.

Joshua Hagedorn və Sándor Darányinin 2022-ci il tədqiqatı isə başqa vacib istiqaməti – reproduktivliyi önə çıxarır. Onlar motivlərin kompüter vasitəsilə identifikasiyası və müxtəlif metodların müqayisəsi üçün sabit, annotasiya olunmuş və təkrar istifadə edilə bilən referens korpusların vacibliyini vurğulayırlar [8]. Beləliklə, müasir mərhələdə müqayisəli folklorşünaslığın sualı artıq yalnız: "mən hansı paraleli gördüm?" deyil, "başqa tədqiqatçı eyni korpus və meyarlarla həmin paraleli yoxlaya bilərmi?" şəklini alır. Bu dəyişiklik hazırkı monoqrafiyanın "müqayisə pasportu" modelinin də metodoloji əsasını təşkil edir.

"Dədə Qorqud"-Azərbaycan nağılları problemində epistemoloji dönüş. Müqayisəli folklorşünaslığın tarixi inkişafının bu fonunda Oruc Əliyevin "Dədə Qorqud"la Azərbaycan nağılları arasındakı beş paraleli xüsusi əhəmiyyət qazana bilərdi. Onun müşahidələri tədqiqat üçün ciddi empirik material yaradır: qeyri-adi

doğuluş; Təpəgöz tipli düşmən; qəhrəmanın sınağı; qohumluq münasibətləri; yardımçı obraz. Lakin həmin paralellər eyni epistemoloji statusa malik deyildir. Oxşarlıq ən azı eyni motivin təkrarı, eyni funksiyanın müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilməsi, müstəqil tipoloji yaranma, tarixi-genetik transmissiya və əvvəlki strukturun yeni mətndə transformasiyası kimi müxtəlif hadisələri ifadə edə bilər.

Deməli, beş paralelin tədqiqində tarixi metodologiyanın müxtəlif mərhələlərindən eyni vaxtda istifadə edilməlidir.

Tarixi-coğrafi məktəbdən: variant + xronologiya + coğrafiya.

Aarne-Tompson-Uther sistemindən: beynəlxalq tipoloji koordinat.

Tompsondan: motivoloji identifikasiya.

Proppdan: funksiya.

Dandes və Kerbelytėdən: struktur münasibəti və minimal səbəbiyyət vahidi.

Semiotika və janr nəzəriyyəsindən: semantik transformasiya.

Mədəni yaddaş və intertekst nəzəriyyəsindən: davamlılıq və mətnlərarası yenidənaktuallaşma.

Tarixi müqayisədən: transmissiya ehtimalı.

Belə bir sintez tarixən bir-birini əvəz etmiş nəzəri məktəblərin mexaniki cəmi deyil. Əksinə, onların hər biri müqayisənin başqa epistemoloji səviyyəsinə yerləşdirilir.

Epistemoloji təkamülün altı mərhələsi. Müqayisəli folklorşünaslığın inkişafını hazırkı tədqiqatın məqsədləri baxımından aşağıdakı ümumiləşdirilmiş modeldə göstərmək mümkündür:

Mərhələ	*Əsas sual*	*Əsas vahid*	*Epistemoloji nəticə*
I. Romantik-müqayisəli	Niyə bənzəyir?	ümumi süjet/obraz	qohumluq və mənşə fərziyyəsi
II. Tarixi-coğrafi	Harada, nə vaxt və necə yayılıb?	variant	Urform/yayılma hipotezi
III. Aarne-Thompson	Hansı tip və motivə aiddir?	tale type / motif	tipoloji identifikasiya
IV. Propp-Dandes	Element nə edir və hansı strukturda işləyir?	funksiya / struktur	funksional-struktur paralel
V. Struktur-semantik və janr yanaşmaları	Eyni struktur hansı məna qazanır?	səbəbiyyətli struktur / semantik model	transformasiya
VI. Korpus və epistemoloji mərhələ	Hansı dəlil hansı nəticəyə imkan verir?	annotasiya olunmuş variant + sübut protokolu	tipoloji/intertekstual/ genetik status

Bu cədvəl folklorşünaslıq tarixinin bütün nəzəri məktəblərini əhatə etdiyini iddia etmir. O, hazırkı tədqiqatın problematikasına uyğun epistemoloji rekonstruk-

siyadır. Onun məqsədi bir qanunauyğunluğu görünən etməkdir: hər yeni mərhələ əvvəlki mərhələnin tapdığı oxşarlığı daha yüksək analitik nəzarətə tabe edir.

Oxşarlıqdan sübuta keçidin əsas qaydası. Bütün bu tarixi təkamülü "Dədə Qorqud"-nağıl müqayisəsi üçün bir formulda birləşdirmək mümkündür.

Ənənəvi model: A-da var + B-də var = əlaqə.

Müasir model:

A-da və B-də nə var?

→ həmin element nədir?

→ hansı narrativ nüvədə yerləşir?

→ nə edir?

→ hansı struktur münasibəti yaradır?

→ hansı məna daşıyır?

→ janr dəyişəndə nə dəyişir?

→ spesifik mətn izi varmı?

→ tarixi əlaqə mümkündürmü?

→ alternativ izah daha güclüdürmü?

Təqdim edilmiş ilkin materialın bu məsələ ilə bağlı yekun formulu da eyni məntiqi ifadə edir: ənənəvi modeldə oxşarlıq nəticə olduğu halda, yeni modeldə oxşarlıq yalnız başlanğıc faktıdır; paralelin növü, funksiyası, strukturu, semantik nəticəsi, janr transformasiyası və tarixi sübut gücü ayrıca müəyyənləşdirilməlidir.

Bu prinsip bizi monoqrafiyanın fundamental epistemoloji hökmünə gətirir: Oxşarlığın aşkar edilməsi faktoloji uğurdur; oxşarlığın səbəbini müəyyənləşdirmək isə ayrıca sübut problemidir. Məhz buna görə, motivoloji fakt ≠ tarixi fakt.

"Mənbə" anlayışının epistemoloji yeri. Müqayisəli folklorşünaslığın tarixində mənşə məsələsi daim əsas suallardan biri olmuşdur. Lakin hazırkı monoqrafiyada "mənbə" anlayışının yeri dəyişdirilir. Əvvəlki məntiq: oxşarlıq → mənbə idi. Yeni məntiq: oxşarlıq → əlaqənin tipi → funksional və struktur münasibət → semantik və janr transformasiyası → intertekstual spesifiklik → transmissiya üçün tarixi dəlil – yalnız bundan sonra mümkün mənbə hipotezi şəklində qurulur. Təqdim edilmiş sənəddə bu məsələ xüsusi sərtliklə qoyulur: "nağıl eposun mənbəyidir, yoxsa hər ikisi ortaq narrativ fondun müxtəlif reallaşmalarıdır?" sualının sadəcə motivoloji deyil, xronologiya, transmissiya, tipologiya və mədəni yaddaşın kəsişməsində yerləşən epistemoloji problem olduğu vurğulanır. Bu səbəbdən: "nağıl → epos" nəticə deyil, hipotezdir; "epos → nağıl" alternativ hipotezdir; "ortaq narrativ fond" üçüncü hipotezdir; "müstəqil tipoloji yaranma" dördüncü hipotezdir.

Beləliklə, müqayisəli folklorşünaslığın epistemoloji təkamülü xətti və sadə şəkildə bir məktəbin digərini "ləğv etməsi" kimi başa düşülə bilməz.

Tarixi-coğrafi metodun variant, areal və xronologiya prinsipi bu gün də vacibdir.

Aarne-Tompson-Uther sisteminin tipoloji koordinatı əvəzolunmazdır.

Tompsonun motivoloji identifikasiyası hələ də müqayisənin başlanğıc vasitələrindən biridir.

Proppun funksional abstraksiya etməsi mətnin səthi obrazlarından daha dərin struktur səviyyəsinə keçməyə imkan verir.

Dandes və Kerbelytėnin struktur və səbəbiyyət vahidləri narrativ sistemin daxili təşkilini göstərir.

Müasir korpus və rəqəmsal metod isə müqayisənin şəffaf, test edilə və təkrar yoxlana bilən şəkildə qurulmasını tələb edir.

Bu nəzəri tarixdən hazırkı tədqiqat üçün çıxan əsas nəticə belədir: Müqayisə metodunun inkişafı oxşarlıq tapmaqdan deyil, oxşarlığın sübut gücünü məhdudlaşdırmaq və dəqiqləşdirməkdən ibarətdir. Başqa sözlə, metodoloji inkişaf tədqiqatçıya "daha çox əlaqə" söyləmək imkanı verməmişdir; əksinə, hansı əlaqənin hansı dərəcədə söylənə biləcəyini daha sərt şəkildə müəyyənləşdirmişdir.

Bu baxımdan təqdim edilmiş materialın ən dəqiq formulu belədir: Oxşarlıq → struktur → funksiya → semantika → janr → transformasiya → intertekst → transmissiya → mənşə hipotezi. Burada mənşə son mərhələdir, başlanğıc fərziyyəsi deyil.

Məhz bu epistemoloji prinsip tədqiqatın bölmələrinin nəzəri bazasını yaradır.

Motiv, süjet tipi və narrativ nüvə: müqayisə vahidinin müəyyənləşdirilməsi

Müqayisəli folklorşünaslıqda nəticənin etibarlılığı yalnız nə qədər böyük və zəngin mətn korpusunun tədqiq edilməsindən deyil, ilk növbədə müqayisə vahidinin düzgün müəyyənləşdirilməsindən asılıdır. Tədqiqatçı bir halda bütöv nağılı, başqa halda ayrıca motivi, üçüncü halda obrazı, dördüncü halda personaj funksiyasını eyni "paralel" anlayışı daxilində qarşılaşdırırsa, analitik miqyas dəyişir və nəticələrin eyni epistemoloji səviyyədə təqdim edilməsi mümkün olmur.

"Dədə Qorqud" və Azərbaycan xalq nağılları münasibətinin araşdırılmasında bu problem xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Çünki qarşılaşdırılan mətnlər yalnız həcmcə deyil, janr, struktur, kommunikativ funksiya və mədəni semantika baxımından da müxtəlifdir. Bütöv bir boyu bütöv bir nağılla müqayisə etmək, məsələn, bir tərəfdə genealogiya, ritual söz, qəhrəmanlıq statusu, kollektiv təhlükə və sosial legitimlik kompleksini, digər tərəfdə isə fərdi macəra və sehirli hadisələr sistemini eyni analitik səviyyəyə gətirə bilər. Belə müqayisə çoxlu oxşarlıqlar aşkarlasa belə, hansı konkret strukturun müqayisə edildiyini qeyri-müəyyənləşdirə bilər. Oruc Əliyevin beş paralelinin müxtəlif analitik səviyyələrə aid olduğundan və müqayisənin vahidi əvvəlcədən müəyyən edilmədiyindən nəticə elmi baxımdan yoxlanıla bilməyən haldadır, havadan asılı vəziyyətdədir. Bu tədqiqatda isə aşağıdakı anlayışlar ciddi şəkildə fərqləndirilir: süjet; süjet tipi; motiv; funksiya; motifeme/allomotif; elementar süjet; narrativ nüvə. Onların heç biri digərinin tam sinonimi deyildir.

İlk terminoloji fərq konkret ***süjet*** *ilə* ***süjet tipi*** *arasında aparılmalıdır.* Süjet konkret mətnin hadisələrinin təşkilidir. O, həmin variantda personajların hansı ardıcıllıqla hərəkət etməsini, konfliktin necə meydana çıxmasını, hadisələrin hansı dönüşlərdən keçməsini və necə yekunlaşmasını əhatə edir.

Süjet tipi isə konkret bir mətn deyil. O, çoxsaylı variantlarda müəyyən dərəcədə qorunan geniş narrativ konfiqurasiyanı təsnif etmək üçün yaradılmış analitik-abstrakt vahiddir. Bu fərq ATU sisteminin özündə də mühüm metodoloji məna daşıyır. Hans-Jörg Uther əsərinin nəzəri girişində hər *tale type*in nömrə, başlıq və məzmun təsvirindən ibarət olduğunu, lakin onun sabit "ölçü vahidi" olmadığını, daha geniş narrativ dinamika daxilində dəyişə və yeni tematik kompozisiyalara inteqrasiya oluna bildiyini xüsusi vurğulayır. Deməli, konkret süjet mətn hadisəsidir; süjet tipi müxtəlif mətnlər arasında qurulan təsnifat modelidir. Bu fərq Azər-

baycan nağıllarının "Dədə Qorqud"la müqayisəsi üçün həlledicidir. Məsələn, müəyyən nağıl konkret ATU tipinə aid edilə bilər. Lakin həmin tipin bütöv strukturu "Dədə Qorqud" boyunda mövcud olmaya, yalnız onun müəyyən narrativ komponenti ilə paralellik yarana bilər. Buna görə ATU tipi ↔ bütöv boy şəklində avtomatik bərabərlik qurulmayacaqdır. Əksinə, əvvəlcə konkret nağıl variantının ATU tipi müəyyən ediləcək, sonra boy daxilində müqayisəyə uyğun narrativ vahidin hansı ölçüdə olduğu ayrıca göstəriləcəkdir.

ATU tipi: beynəlxalq koordinat, tarixi mənbə deyil. ATU sistemi müqayisəli nağılşünaslıq üçün böyük üstünlük yaradır: müəyyən Azərbaycan variantının yalnız milli folklor daxilində deyil, beynəlxalq narrativ ənənə daxilindəki yerini görməyə imkan verir. Lakin onun epistemoloji imkanları məhz burada sərhədləndirilməlidir.

Uther ATU-nu beynəlxalq nağıl tiplərini sürətlə müəyyənləşdirməyə və tarixi-müqayisəli oriyentasiya yaratmağa imkan verən vasitə hesab edir. Eyni zamanda o, *tale type*in çevik olduğunu və tipoloji təsvirin dəyişən narrativ materialın tam əvəzi olmadığını vurğulayır. Daha mühüm məqam Utherin motiv və tip sərhədinin həmişə qəti olmadığını göstərməsidir. Onun 18-ci səhifədəki izahına görə motiv bir personaj, obyekt və ya hadisə ilə bağlı narrativ element ola bilər; bəzən isə bunların kombinasiyası motiv yaradır. Motivlər narrativin əsas qurucu bloklarıdır, lakin motivlə süjet tipi arasındakı sərhədlər praktiki olaraq həmişə tam dəqiq deyildir. Uther eyni səhifədə başqa bir metodoloji sərhədi də xüsusilə qeyd edir: tip təsviri müxtəlif struktur komponentlərini göstərə bilər, lakin onun vasitəsilə konkret variantın mənası və funksiyası tam təsvir edilmir; ayrıca mətnlərdə motiv variasiyası narrativin tarixini və transmissiya prosesini anlamaq üçün zəruridir. Buradan hazırkı tədqiqat üçün üç qayda çıxır:

- ATU tipi identifikasiya edir, izah etmir.
- ATU tipi müqayisə üçün beynəlxalq xəritə yaradır, tarixi transmissiyanı sübut etmir.
- ATU tipinin eyni olması konkret variantların semantik cəhətdən eyni olması demək deyildir.

Bu prinsiplər qorunmadıqda kataloq nömrəsi elmi dəlilin özünün yerinə keçə bilər.

ATU-nun eposa tətbiqinin sərhədi. "Dədə Qorqud"la Azərbaycan nağıllarının müqayisəsində ayrıca metodoloji ehtiyat tələb olunur: ATU ilk növbədə nağıl tipologiyasıdır və eposun bütöv janr sistemini təsnif etmək üçün yaradılmamışdır.

Utherin nəzəri girişində də göstərilir ki, ATU-nun tematik strukturu mif, epos, əfsanə və etioloji rəvayət kimi janrları yalnız qismən və çətinliklə əhatə edir; belə mətnlərin bir hissəsinin öyrənilməsi üçün başqa sistemlərə ehtiyac vardır. Buna görə hazırkı monoqrafiyada: ATU "Dədə Qorqud" boylarının təsnifat kataloqu kimi işlədilməyəcəkdir.

ATU-nun funksiyası başqa olacaqdır: "Dədə Qorqud"la müqayisə edilən Azərbaycan nağılının beynəlxalq tipoloji yerini müəyyən edək. Bu metodoloji fərq vacibdir. Əks halda eposun daxilindəki bir narrativ nüvəyə uyğun gələn nağıl

tipi bütöv epik boyun "tipi" kimi təqdim edilə bilər ki, bu da analitik miqyasların qarışdırılması demək olar.

Motiv: mətnin təkrarlanan məzmun vahidi. Motiv anlayışı müqayisəli folklorşünaslığın ən geniş işlənən kateqoriyalarından biridir. Stith Thompsonun məşhur tərifində motiv ənənədə qalmaq gücünə malik ən kiçik nağıl elementi kimi müəyyənləşdirilir; Thompson həmin davamlılığı təmin edən elementin qeyri-adi və nəzərəçarpan xüsusiyyət daşımasını vacib sayır. O, motivlərin əsasən üç qrupa – personajlar, hadisə fonunun mühüm predmet və inancları, eləcə də ayrıca hadisələrə daxil olduğunu göstərir [18]. Thompsonun *The Folktale* əsərində bu təsnifat 415-416-cı səhifələrdə verilir. Bu anlayış folklor materialının geniş beynəlxalq müqayisəsi üçün son dərəcə məhsuldardır. Məsələn, birgözlü nəhəng; sehirli predmet; övladı olmayan hökmdar; düşmənin zəif nöqtəsinin aşkarlanması; əsir qohumun xilas edilməsi motiv və ya motiv kompleksləri kimi identifikasiya oluna bilər. Lakin Thompson tərifinin özündə də motivin analitik ölçüsü tam homogen deyildir. "Personaj", "predmet" və "hadisə" eyni semiotik və narrativ səviyyənin vahidləri deyil. Bu səbəbdən sonrakı strukturist folklorşünaslıq motivin təsnifat üçün böyük faydasını qəbul etməklə yanaşı, onun mətn strukturunun ən dəqiq funksional vahidi olub-olmadığını problemə çevirdi.

Araşdırmada motivin operasional funksiyası buna görə məhdud şəkildə müəyyənləşdirilir: Motiv – korpuslararası təkrarlanan və müqayisədə tanına bilən məzmun vahididir. Motiv: "nə təkrarlanır?" sualına cavab verir. O: "niyə təkrarlanır?" və ya "mətn daxilində nə edir?" suallarına hələ cavab vermir.

Motivlə funksiya arasındakı əsas fərq. Motiv və funksiyanın qarışdırılması "Dədə Qorqud"-nağıl müqayisəsində ciddi metodoloji səhvə səbəb ola bilər.

Proppun 1968-ci il nəşrində funksiya belə müəyyən edilir: personajın hərəkəti hadisələrin gedişi baxımından daşıdığı əhəmiyyətə görə təyin olunur. Propp həmin səhifədə funksiyaların onları kimin və hansı vasitə ilə yerinə yetirməsindən asılı olmayaraq, sabit komponentlər olduğunu vurğulayır. Deməli, motiv məzmunu tanıyır; funksiya struktur rolunu müəyyənləşdirir. Məsələn, "qoca" – obraz/motivoloji vahid; "qoca qəhrəmana sehirli vasitə verir" – motiv kompleksi; "vasitənin verilməsi qəhrəmanı növbəti mərhələyə keçirir" – funksional nəticə. Eynilə "düşmən qəhrəmanı əsir tutur" və "ata oğlunu evdə saxlayır" tam fərqli məzmun elementləridir, lakin müəyyən süjet modellərində onların hər ikisi qəhrəmanın sərbəst hərəkət imkanını məhdudlaşdıran struktur rol oynaya bilər. Digər tərəfdən, eyni motiv sınaq bir mətndə evlənməyə layiqliyi yoxlaya, başqa mətndə igidlik statusunu təsdiq edə, üçüncü mətndə bilik və strategiyanın yoxlanmasına çevrilə bilər. Buna görə: eyni motiv ≠ eyni funksiya. Bu prinsip təqdim edilmiş ilkin materialın da əsas metodoloji müddəalarından biridir. Orada Oruc Əliyevin müəyyənləşdirdiyi paralellərin "eyni hadisə" kimi qəbul edilməməsi, onların motivoloji, funksional, struktur və semantik statuslarının ayrıca müəyyənləşdirilməsi tələb edilir.

Proppun funksiyası süjet tipini əvəz edirmi? Proppun funksional sistemi Aarne-Thompson tipologiyasına nəzəri alternativ yaratmaq potensialına malik idi. Propp özü funksiyalar ayrıldıqdan sonra eyni funksiyaları daşıyan nağılların bir tip kimi müəyyənləşdirilməsinin mümkünlüyünü düşünürdü; 1968-ci il nəşrinin

22-ci səhifəsində funksional struktur əsasında tip indeksinin yaradılması ideyasını açıq şəkildə irəli sürür. Lakin hazırkı monoqrafiyada ATU tipi ilə Propp funksiyası arasında seçim aparılmır. Onlar müxtəlif suallara cavab verir: ATU: bu nağıl hansı beynəlxalq süjet ailəsi daxilində yerləşir?

Propp: bu konkret element hadisələrin inkişafında nə edir? Buna görə, ATU və Propp rəqib deyil, müxtəlif analitik miqyaslarda tamamlayıcıdır.

Eyni prinsip "Dədə Qorqud" materialına tətbiq edilərkən daha vacib olur. Proppun 31 funksiyasını bütün boylara məcburi tətbiq etmək əvəzinə, funksional düşünmə prinsipi götürülür.

Dandes: motifeme və konkret reallaşma arasındakı fərq. Alan Dandes Proppun funksional yanaşmasını inkişaf etdirərək konkret motivlə daha abstrakt struktur mövqeyi arasındakı fərqi ifadə etməyə çalışmışdır.

Müasir struktur folklorşünaslıq araşdırmalarında Dandesin motifeme və allomotif fərqləndirməsi invariant-variant münasibəti ilə izah olunur. Anna Lazareva bunu konkret nümunə üzərində belə göstərir: "bağdakı ağacın ölməsi → sahibinin ölməsi" ümumi strukturunun müxtəlif ağac, müxtəlif ölüm və fərqli personajlarla reallaşması invariantla konkret variant arasındakı münasibətdir; bu münasibət Dandes terminologiyasında motifeme və allomotif kimi təqdim edilir. Lazareva bu anlayışları Dandesin 102-103-cü səhifələrinə istinadla şərh edir [19].

Beləliklə, motifeme – struktur mövqeyi/invariantı; allomotif – həmin mövqenin konkret məzmun reallaşmasını ifadə etmək üçün istifadə edilə bilər. Bu fərq "Dədə Qorqud"-nağıl müqayisəsində məhsuldar analitik imkan yaradır.

Məsələn, ümumi struktur: qəhrəman → kömək əldə edir → təhlükəni aradan qaldırır – şəklində qala bilər. Lakin konkret reallaşma Xızır, nurani qoca, heyvan köməkçi, Dədə Qorqud, sehirli predmet vasitəsilə yerinə yetirilə bilər. Burada bütün obrazları "eyni obraz" hesab etmək səhvdir.

Daha düzgün nəticə müəyyən struktur mövqeyin müxtəlif allomorfik/məzmun reallaşmaları mövcuddur – deməkdir. Lakin "narrativ nüvə" bu anlayışla da eyniləşdirilmir.

Kerbelytėnin elementar süjeti: xətti vahiddən səbəbiyyətli vahidə. Bronislava Kerbelytėnin struktur-semantik metodunun mühüm üstünlüyü mətnin yalnız xətti funksiyalar ardıcıllığı deyil, *səbəbiyyət əlaqələri ilə birləşən struktur vahidlər sistemi* kimi öyrənilməsidir.

Jūratė Šlekonytė 2025-ci il tədqiqatında Kerbelytėnin Aarne-Thompson və Propp sistemlərinin böyük real korpusların təsnifində yaratdığı çətinliklərə cavab olaraq *elementary plot* anlayışını inkişaf etdirdiyini göstərir. Bu vahidlər səbəbiyyət və semantik bütövlük əsasında müəyyənləşdirilir, bir-birinə daxil ola və daha mürəkkəb narrativ "mozaika" yarada bilir [20].

Bu yanaşmanın hazırkı araşdırmanın "narrativ nüvə" anlayışı ilə mühüm metodoloji yaxınlığı vardır. Hər iki model bütöv mətndən daha kiçik, motivdən isə daha *relational* vahid axtarır. Lakin terminoloji dəqiqlik üçün: Kerbelytėnin "elementary plot" anlayışı = "narrativ nüvə" deyildir. *Birincisi,* Kerbelytėnin konkret struktur-semantik sisteminin terminidir. *İkincisi,* hazırkı monoqrafiyanın konkret müqayisə problemi üçün təklif edilən müəllif-operasional kateqoriyadır.

Narrativ nüvə: bu araşdırmanın *əsas müqayisə platforması.* "Narrativ nüvə" anlayışının zərurəti məhz yuxarıda göstərilən analitik boşluqdan meydana çıxır.

Narrativ nüvə – müxtəlif mətn və janr reallaşmalarında konkret obraz, predmet və hadisə detalları dəyişsə belə, əsas səbəbiyyət-funksional münasibətini qoruyan və müqayisə üçün yetərli dərəcədə tanına bilən minimal hadisələr əlaqəsidir.

Bu tərifdə dörd element əsasdır:

1. başlanğıc vəziyyət;
2. dəyişiklik yaradan hadisə;
3. əsas qarşıdurma və ya funksional münasibət;
4. nəticə.

Təqdim edilmiş ilkin materialda da müqayisə pasportunun "Narrativ nüvə" hissəsi məhz başlanğıc vəziyyəti, hadisə, qarşıdurma və nəticə komponentlərinə ayrılmışdır.

Narrativ nüvə "ən kiçik vahid" iddiası daşımır. Burada mühüm nəzəri ehtiyat saxlanmalıdır. "Narrativ nüvə" folklor mətninin ontoloji baxımdan ən kiçik və bölünməz vahidi kimi təqdim edilmir.

Bu, vacib fərqdir. Çünki "ən kiçik vahid" problemi Thompson, Propp, Dandes və başqa nəzəriyyələr arasında uzun mübahisələr doğurmuşdur. Tədqiqatda isə həmin universal mübahisəni həll etmək iddiasında deyildir.

"Narrativ nüvə": bu konkret müqayisə üçün minimal yetərli vahiddir. Yəni vahidin ölçüsü tədqiqat sualından asılıdır. Məsələn: "birgözlülük" motiv üçün yetərli vahid ola bilər. Lakin Təpəgöz-Kəlləgöz müqayisəsinin narrativ nüvəsi üçün təkcə birgözlülük kifayət etmir. Daha geniş əlaqə tələb olunur: fövqəltəbii/anomal varlıq → insan/toplum üçün təhlükə → adi üsullarla məğlubedilməzlik → zəif nöqtənin aşkar edilməsi → spesifik strategiya → təhlükənin aradan qaldırılması. Bu kompleks daxilində birgözlülük yalnız komponentlərdən biridir. Beləliklə, narrativ nüvə motivdən fərqli olaraq, relationaldır.

Motiv məzmuna, narrativ nüvə münasibətə əsaslanır. Bu iki anlayış arasındakı fərqi daha qısa şəkildə belə ifadə etmək mümkündür: Motiv = vahid.

Narrativ nüvə = vahidlər arasındakı əsas münasibət. Məsələn: övladsızlıq – motivdir, dua/xeyir-dua – motiv və ya hadisə elementidir. Övladın doğulması – hadisədir. Lakin çatışmazlıq → sosial/sakral akt → övlad → status və ya nəsil davamlılığının bərpası – narrativ nüvədir.

Bu struktur nağılda və "Dədə Qorqud"da müxtəlif vasitələrlə reallaşa bilər.

Nağılda: sehirli vasitə → hamiləlik → uşaq → macəra modeli üstün ola bilər.

Epik sistemdə isə sosial çatışmazlıq → kollektiv ritual/xeyir-dua → doğuluş → legitimləşmə → qəhrəmanlıq statusu kimi genişlənə bilər.

Belə halda eyni və ya yaxın narrativ nüvə mövcud olsa belə, semantika dəyişir. Məhz transformasiyanın təhlili narrativ nüvə metodunun əsas üstünlüyüdür.

Narrativ nüvə ilə funksiya arasındakı fərq. Narrativ nüvə bir funksiya deyildir. Funksiya ayrı elementin süjet daxilində nə etdiyini, narrativ nüvə isə bir neçə funksiya və hadisənin bir-biri ilə yaratdığı minimal səbəbiyyət münasibətini göstərir. Məsələn: Dədə Qorqud → ad verir – ayrıca funksiya ola bilər. Lakin igidlik hərəkəti → ictimai tanınma → advermə → yeni sosial status narrativ nüvədir. Bu nüvənin konkret realizatoru başqa folklor janrında fərqli ola bilər. Beləliklə, $\mathbf{F} \subset$

N kimi mexaniki riyazi münasibət də hər halda qəbul edilmir, lakin narrativ nüvənin adətən bir və ya daha çox funksional münasibəti birləşdirdiyi nəzərə alınır.

Narrativ nüvə ilə süjet tipi arasındakı fərq. Süjet tipi adətən narrativ nüvədən daha genişdir. Bir ATU tipi daxilində bir neçə motiv; müxtəlif funksiyalar; birdən çox narrativ nüvə; köməkçi epizodlar; variantlaşan final mövcud ola bilər. Buna görə: bir narrativ nüvənin iki mətndə uyğunluğu onların mütləq eyni süjet tipinə aid olması demək deyildir.

Əksinə, eyni narrativ nüvə müxtəlif süjet tiplərinin tərkibində iştirak edə bilər. Bu, janrlararası müqayisə üçün xüsusilə vacibdir. "Dədə Qorqud"da müəyyən nüvə epik boyun yalnız bir hissəsini təşkil edə bilər, Azərbaycan nağılında isə həmin nüvə bütöv süjetin əsas oxuna çevrilə bilər. Məhz buna görə müqayisənin ölçüsü bütöv mətn ↔ bütöv mətn olmaq məcburiyyətində deyildir. *Müqayisə vahidlərinin analitik matrisi:*

Anlayış	*Ölçü*	*Əsas sual*	*Tipik tətbiq*	*Nəyi sübut etmir?*
Süjet	konkret mətn	Hadisələr bu variantda necə qurulub?	bir nağıl/boy	beynəlxalq tipi
Süjet tipi / ATU	makro-tipoloji	Hansı beynəlxalq narrativ ailəyə aiddir?	nağıl variantları	funksiya, semantika, mənbə
Motiv / Thompson	mikro-məzmun	Nə təkrarlanır?	obraz, predmet, hadisə	struktur rol, transmissiya
Funksiya / Propp	mikro-funksional	Element nə edir?	süjet hərəkəti	konkret mədəni semantika
Motifeme / Dandes	struktur-invariant	Hansı struktur mövqeyi qorunur?	invariant-variant	tarixi əlaqə
Elementary plot / Kerbelytė	mikrostruktur-semantik	Səbəbiyyətli kiçik süjet vahidi necə qurulur?	struktur-semantik kataloqlaşdırma	konkret transmissiya
Narrativ nüvə	relational müqayisə vahidi	Hansı minimal hadisə münasibəti janrlar arasında tanınır?	"Dədə Qorqud"-nağıl	öz-özlüyündə mənşə
Funksional-semantik şəbəkə	mezosəviyyə	Nüvə yeni janrda hansı yeni əlaqələrə daxil olur?	Transformasiya	tarixi istiqamət

Bu cədvəldə ən mühüm fərq məzmun vahidi ilə münasibət vahidi arasındadır. Motiv əksər hallarda məzmunu təsnif edir. Narrativ nüvə isə hadisələrin əlaqəsini müqayisəyə çıxarır.

"Dədə Qorqud"-nağıl müqayisəsində nüvə seçiminin dörd prinsipi

Tədqiqatda narrativ nüvənin seçilməsi sərbəst interpretasiya kimi aparılmayacaqdır. Dörd əsas meyar tətbiq ediləcəkdir.

1. Səbəbiyyət meyarı. **Hadisələr yalnız yanaşı durmamalı, biri digərinin meydana gəlməsinə funksional və ya səbəbiyyət baxımından təsir etməlidir. Məsələn: "qəhrəmanın atı var + qəhrəman düşməni öldürür" öz-özlüyündə nüvə deyildir. Lakin *atın/qeyri-adi vasitənin əldə edilməsi → təhlükəli mərhələnin keçilməsi* funksional əlaqə yaradır.**

2. Tanına bilən invariant meyarı. Konkret obraz dəyişdikdə struktur tamamilə itirsə, həmin əlaqəni janrlararası nüvə saymaq çətindir. Nüvə: div → nəhəng → demonik varlıq kimi personaj dəyişmələrinə baxmayaraq, müəyyən səbəbiyyət quruluşunu qorumağa qadir olmalıdır.

3. Funksional yetərlilik meyarı. Nüvə o qədər kiçik olmamalıdır ki, yalnız ümumi motivə çevrilsin. "Doğuldu" – nüvə deyil. "Döyüşdü" – nüvə deyil. "Xilas etdi" – nüvə deyil. Lakin çatışmazlıq → xüsusi doğuluş → seçilmiş qəhrəmanın meydana çıxması müqayisə üçün funksional yetərli strukturdur.

4. Transformasiya meyarı. Narrativ nüvə başqa janra daxil olduqda həm qorunan, həm də dəyişən komponentləri müqayisə etməyə imkan verməlidir. Əgər vahid dəyişməni ölçməyə imkan vermirsə, onun janrlararası müqayisə dəyəri aşağıdır.

Narrativ nüvə və "mənbə" problemi. "Narrativ nüvə" anlayışının ən vacib epistemoloji sərhədi budur: eyni narrativ nüvənin iki mətndə mövcudluğu birinin digərinin mənbəyi olduğunu sübut etmir. Mətnlərin özündə "oxşarlıq → mənbə" məntiqi sıçrayışının qarşısını almaq üçün əvvəlcə əlaqənin tipi, daha sonra funksiya, struktur, semantika, janr transformasiyası və yalnız bundan sonra intertekstual/genetik hipotezlərin yoxlanması tələb olunur. Narrativ nüvə uyğunluğu, ən azı, dörd müxtəlif şəkildə izah edilə bilər:

A_1 – müstəqil tipoloji yaranma;

A_2 – daha qədim ortaq narrativ fond;

A_3 – intertekstual yenidən aktuallaşdırma;

A_4 – konkret tarixi transmissiya.

Buna görə: N yüksəkdirsə → G avtomatik yüksək deyil. Bu tədqiqatın "qırmızı xətti" də məhz aşağı səviyyəli göstəricinin yuxarı epistemoloji nəticəni avtomatik yaratmamasıdır.

Beş əsas paralelin müqayisə vahidi baxımından yenidən təsnifi. İndi Oruc Əliyevin müəyyən etdiyi beş əsas paraleli bu terminoloji sistem daxilində ilkin şəkildə yerləşdirmək mümkündür.

İlkin paralel	*Sadə motivoloji ad*	*Daha dəqiq müqayisə vahidi*
Qeyri-adi doğuluş	möcüzəli doğuluş	çatışmazlıq → doğuluş mexanizmi → legitim/özəl qəhrəman
Təpəgöz/Kəllə-göz	birgözlü nəhəng	anomal varlıq → sistem təhlükəsi → zəifliyin aşkarlanması → neytrallaşdırma
Qəhrəman sınağı	sınaq motivi	namizəd → sınaq tipi → performans → status nəticəsi
Ata-oğul/qardaş	qohumluq motivi	ayrılıq/əsirlik → axtarış → tanınma/xilas → bərpa
Köməkçi	qoca/yardımçı	çatışmazlıq → mediator müdaxiləsi → funksional dəyişiklik → nəticə

Bu cədvəl göstərir ki, ilkin motiv adı ilə real müqayisə vahidi arasında ciddi fərq vardır. Məsələn, "sınaq" çox geniş motivdir. Beyrək-Banıçiçək münasibətində: qarşılıqlı uyğunluq və matrimonial kompetensiya; Qanturalıda: qəhrəmanlıq + nikah kompetensiyası; Basat-Təpəgöz münasibətində isə ontoloji-strateji qarşıdurma və bilik vasitəsilə kollektiv təhlükənin ləğvi işləyir.

Araşdırmada Basat-Təpəgöz qarşıdurmasının sadəcə "qəhrəman sınağı" adlandırılmasının onun struktur mahiyyətini itirdiyi, Beyrək, Qanturalı və Basat komplekslərinin funksional baxımdan ayrılması zərurəti göstərilir. Deməli, düzgün müqayisə vahidi seçilmədikdə analitik fərq ümumi motiv adı altında yox ola bilər.

Müqayisə vahidi və sübutun gücü. Müqayisənin sübut gücü yalnız oxşarlığın sayından deyil, vahidin spesifiklik dərəcəsindən asılıdır. "Qəhrəman düşmənlə döyüşür" son dərəcə geniş və zəif spesifik vahiddir.

"Qəhrəman fövqəltəbii dərəcədə güclü düşmənin adi üsullarla məğlubedilməz olduğunu anlayır, onun xüsusi zəif nöqtəsini öyrənir və həmin bilik vasitəsilə kollektiv təhlükəni aradan qaldırır" daha spesifik narrativ konfiqurasiyadır.

İkinci strukturda: motiv sayı; funksional ardıcıllıq; səbəbiyyət; nəticə daha mürəkkəb şəkildə üst-üstə düşür. Buna görə ilkin materialda da mətnlərarası yaxınlığın gücünün yalnız eyni motivdən deyil, nadir və mürəkkəb motiv kombinasiyasından, funksional ardıcıllığın saxlanmasından, semantik münasibətlərin yaxınlığından və konkret mətn izlərindən artdığı göstərilir.

Bu prinsip araşdırmanın əsas nəticələrindən biridir. Müqayisənin elmi dəyərini motivin məşhurluğu deyil, müqayisə vahidinin struktur spesifikliyi müəyyənləşdirir.

Nəticə etibarilə "Dədə Qorqud" eposu ilə Azərbaycan xalq nağıllarının müqayisəsində bir-biri ilə əlaqəli, lakin fərqli beş əsas analitik səviyyə yaranır:

SÜJET TİPİ
beynəlxalq makrokompozisiyanı müəyyənləşdirir;
MOTİV
təkrarlanan məzmun elementini tanıyır;
FUNKSİYA
həmin elementin süjet daxilində nə etdiyini göstərir;
STRUKTUR VAHİDİ
funksiyalar arasındakı invariant münasibəti müəyyənləşdirir;
NARRATİV NÜVƏ
müxtəlif janr və variantlarda tanına bilən minimal səbəbiyyət-funksional əlaqəni müqayisəyə çıxarır.

Bu sistemin elmi formulu belədir: Süjet tipi ≠ motiv ≠ funksiya ≠ narrativ nüvə. Onlar bir-birini inkar etmir, əksinə, müxtəlif analitik miqyaslarda bir-birini tamamlayır.

Müqayisənin əsas operasional vahidi narrativ nüvə olacaqdır. Lakin onun beynəlxalq yayılmasını müəyyənləşdirmək üçün ATU və Thompson, süjet daxilindəki funksiyasını müəyyən etmək üçün Propp, invariant-variant münasibətlərini anlamaq üçün Dandes, səbəbiyyət və struktur-semantik bütövlüyü yoxlamaq üçün Kerbelytė yanaşması tətbiq ediləcəkdir. Beləliklə, metodoloji ardıcıllıq aşağıdakı kimi formalaşır:

KONKRET MƏTN/VARİANT
↓
SÜJET
↓
ATU TİPOLOJİ KOORDİNATI
↓
THOMPSON MOTİVOLOJİ İDENTİFİKASİYASI
↓
NARRATİV NÜVƏ
↓
PROPP FUNKSİYASI
↓
DANDES STRUKTUR İNVARİANTI
↓
KERBELYTĖ TİPLİ SƏBƏBİYYƏT YOXLAMASI
↓

Dipnotlar

[1] Kaarle Krohn, *Folklore Methodology: Formulated by Julius Krohn and Expanded by Nordic Researchers*, trans. Roger L. Welsch (Austin: University of Texas Press, 1971). Əsər Julius Krohn tərəfindən əsası qoyulan və Kaarle Krohn tərəfindən sistemləşdirilən Finlandiya metodunun əsas metodoloji ifadələrindən biridir. Xüsusilə "Procedure of Analysis," pp. 60-63; "Homeland and Migration," pp. 135-146; "Direction of Diffusion," pp. 147-151; "Time of Origin," pp. 159-161. JSTOR/University of Texas Press biblioqrafik təsviri əsəri folklor materiallarının öyrənilməsi üçün ilk sistemli metodoloji cəhdlərdən biri kimi təqdim edir.

[2] Antti Aarne, *Verzeichnis der Märchentypen*, Folklore Fellows' Communications 3 (Helsinki, 1910), X + 66 s.; Antti Aarne, *Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung*, FFC 13

(1913), IV + 87 s. Nəşr məlumatları Folklore Fellows' Communications-in rəsmi tam kataloqu ilə yoxlanılmışdır.

[3] Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, Revised and Supplemented Edition, FFC 284-286 (Jelgava/Helsinki: Kalevala Society Foundation, 2024), "Introduction to the 2004 Edition," p. 15: Aarnenin 1910-cu il tip sisteminin Stith Thompson tərəfindən 1928 və 1961-ci illərdə iki dəfə yenidən işlənməsi və genişləndirilməsi.

[4] Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale*, 2nd ed., trans. Laurence Scott, ed. Louis A. Wagner (Austin: University of Texas Press, 1968), p. 21: "Function is understood as an act of a character, defined from the point of view of its significance for the course of the action." Eyni səhifədə funksiyaların personajın kimliyindən və icra formasından asılı olmayaraq nağılın sabit komponentləri olması da göstərilir.

[5] Alan Dundes, *The Morphology of North American Indian Folktales*, FF Communications 195 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1964), 134 s. Dundesin Proppun struktur modelini inkişaf etdirməsi və "motifeme" anlayışından istifadə etməsi barədə müasir tarixşünaslıq qiymətləndirməsi üçün bax: Jūratė Šlekonytė, "Bronislava Kerbelytė: Innovator of Folktale Research," *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies* 8.1 (2025), xüsusilə p. 36.

[6] Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales*, 2024 ed., pp. 15-18. P. 15-də əvvəlki Aarne-Thompson təsnifatına yönəlmiş əsas tənqidlər; pp. 16-18-də tale type anlayışının elastikliyi, tip və motiv sərhədlərinin nisbi olması, tip təsvirinin struktur variasiyanı göstərə bilməsi, lakin məna və funksiyanı tam əks etdirməməsi izah olunur.

[7] Jamshid J. Tehrani, "The Phylogeny of Little Red Riding Hood," *PLoS ONE* 8, no. 11 (2013): e78871, DOI 10.1371/journal.pone.0078871. Tədqiqat 58 nağıl variantının süjet göstəricilərini kodlaşdıraraq ATU 333 və ATU 123 arasındakı münasibətləri cladistic, Bayesian və phylogenetic network metodları ilə sınaqdan keçirir.

[8] Joshua Hagedorn and Sándor Darányi, "Bearing a Bag-of-Tales: An Open Corpus of Annotated Folktales for Reproducible Research," *Journal of Open Humanities Data* 8 (2022), Article 16, DOI 10.5334/johd.78. Müəlliflər motivlərin avtomatlaşdırılmış identifikasiyası və müqayisəli metodların təkrar yoxlana bilməsi üçün ardıcıl və annotasiya olunmuş referens korpusların zəruriliyini vurğulayırlar.

[9] Jūratė Šlekonytė, "Bronislava Kerbelytė: Innovator of Folktale Research," *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies* 8.1 (2025): 32-47, DOI 10.7592/YBBS8.1.02; xüsusilə pp. 35-37. Burada tarixi-coğrafi metodun imkan və məhdudiyyətləri, Propp və Dundesin struktur modelləri, Aarne-Thompson sisteminin praktik çətinlikləri və Kerbelytėnin səbəbiyyət əlaqələrinə əsaslanan çoxölçülü struktur-semantik yanaşmasının yaranması izlənilir.

[10] ATU-nun 2024-cü il yenilənmiş nəşrinin I hissəsi 651, II hissəsi 547, III hissəsi 340 səhifədir. Folklore Fellows nəşri bu sistemi 1910-cu ildən başlayan indeksin üçüncü iterasiyası və beşinci reviziyası kimi təqdim edir.

[11] Hazırkı bölmədə təqdim olunan "romantik-müqayisəli → tarixi-coğrafi → tipoloji-motivoloji → funksional-struktur → struktur-semantik → korpus-epistemoloji" altımərhələli sxem folklorşünaslıq tarixinin universal və hazır təsnifatı kimi deyil, bu monoqrafiyanın probleminə uyğun müəllif-operasional epistemoloji rekonstruksiya kimi işlədilir. Onun əsas məqsədi müqayisənin vahidinin və sübut yükünün tarix boyunca necə dəyişdiyini görünən etməkdir.

[12] Stith Thompson, *The Folktale* (New York: Dryden Press, 1946; Berkeley: University of California Press reprint, 1977), pp. 415-416. Thompson motivi ənənədə qalmaq gücünə malik ən kiçik nağıl elementi kimi müəyyənləşdirir və motivləri əsasən personajlar, fəaliyyət fonunun qeyri-adi predmet və inancları və ayrıca hadisələr qruplarına ayırır. Tərifin dəqiq səhifələri folklor tipologiyası üzrə sonrakı akademik şərhlərlə də yoxlanılmışdır.

[13] Alan Dundes, *The Morphology of North American Indian Folktales*, FF Communications 195 (Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1964), 134 s. Motifeme–allomotif münasibətinin invariant-konkret reallaşma kimi müasir tətbiqi üçün bax: Anna Lazareva, "Motif Index of Prophetic Dream Narratives: Methods of Compilation," *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 89 (2023), xüsusilə p. 173; burada müəllif Dundesin ilkin işinin pp. 102-103 hissəsinə istinadla motifeme-allomotif münasibətini invariant-variant modeli kimi izah edir.

[14] Jūratė Šlekonytė, "Bronislava Kerbelytė: Innovator of Folktale Research," *The Yearbook of Balkan and Baltic Studies* 8.1 (2025): 32-47, DOI 10.7592/YBBS8.1.02, xüsusilə pp. 36-37. Məqalədə Kerbelytėnin *elementary plot* vahidlərinin səbəbiyyət və semantik bütövlük əsasında müəyyənləşdirilməsi, narrativ elementlərin yalnız xətti deyil, daha mürəkkəb "mozaik" münasibət yarada bilməsi göstərilir.

[15] Hans-Jörg Uther, *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography*, Revised and Supplemented Edition, FFC 284-286 (Jelgava/Helsinki: Kalevala Society Foundation, 2024), "Introduction to the 2004 Edition," pp. 16-18. Uther *tale type*ın sabit ölçü vahidi deyil, çevik narrativ model olduğunu; motiv-tip sərhədinin tam qəti olmadığını və tip təsvirinin konkret variantların mənasını və funksiyasını tam əks etdirmədiyini göstərir.

[16] Yenə orada, pp. 16-17. Uther ATU-nun tematik bölmələrinin mif, epos, əfsanə və etioloji narrativləri yalnız qismən və çətinliklə əhatə etdiyini, belə janrların bir qismi üçün başqa təsnifat sistemlərinə ehtiyac olduğunu qeyd edir. Bu səbəbdən hazırkı monoqrafiyada ATU "Dədə Qorqud" boylarının bütöv janr təsnifatı kimi deyil, müqayisəyə cəlb edilən nağıl variantlarının beynəlxalq tipoloji koordinatı kimi işlədilir.

[17] Vladimir Propp, *Morphology of the Folktale*, 2nd ed., trans. Laurence Scott, ed. Louis A. Wagner (Austin: University of Texas Press, 1968), pp. 21-22. P. 21-də funksiya personaj hərəkətinin hadisələrin gedişindəki əhəmiyyəti əsasında müəyyən edilir; p. 22-də eyni funksiyalar əsasında nağılların tipoloji qruplaşdırılması və funksional tip indeksinin mümkünlüyü müzakirə olunur.

[18] "Narrativ nüvə" anlayışı bu monoqrafiyada Thompsonun motivinin, Proppun funksiyasının, Dundesin motifemesinin və Kerbelytėnin *elementary plot* anlayışının başqa adı kimi istifadə edilmir. O, konkret "Dədə Qorqud"-Azərbaycan nağılları müqayisəsi üçün təklif olunan müəllif-operasional kateqoriyadır: müxtəlif janr və variantlarda konkret məzmun dəyişikliklərinə baxmayaraq əsas səbəbiyyət-funksional münasibəti qoruyan minimal yetərli müqayisə strukturu.

[19] Narrativ nüvənin "başlanğıc vəziyyəti → hadisə → qarşıdurma → nəticə" formasında kodlaşdırılması və müqayisə pasportuna ayrıca analitik blok kimi daxil edilməsi təqdim edilmiş ilkin materialın metodoloji modelində də nəzərdə tutulmuşdur.

[120] "Eyni motiv = eyni funksiya = eyni mənşə" məntiqinin qəbuledilməzliyi təqdim edilmiş materialın struktur-semantik rekonstruksiyasında xüsusi vurğulanır; ənənəvi "oxşarlıq" modelinin yerinə motivoloji identifikasiya → narrativ nüvə → funksiya → struktur → semantika → janr transformasiyası → əlaqə hipotezi ardıcıllığı təklif edilir.